

NOTE SLAVO-ROMÂNE III.

Pe de rost (de rost, de-a rostul, pe de-a rostul)

În această expresie, cuvântul *rost* (<lat. *rostrum*) are înțelesul de „gură“ ca în textele vechi¹⁾. Traducerea franceză literală a lui *a ști pe de rost* ar fi deci „savoir par bouche, de bouche“, cum se și zice de altfel uneori franțuzește în loc de obișnuitul „savoir par coeur“.

După cum a observat foarte just A. Scriban, locuțiunea adverbială românească trebuie comparată cu cea rusească *naizúst* „par coeur“²⁾. Într’adevăr cele trei elemente ale celor două locuțiuni își corespund exact: *pe—na* „sur“, *de—iz* „de“, *rost—ustá* „bouche“. Aceeași locuțiune se întâlnește și în bulgară (*naizúst*) și în sârbă (*naizust*). E în afară de orice îndoială că locuțiunea rusă e de origine cărturărească, slavonă (în limba populară rusă „gură“ se zice *rot*; *ustá* e de origine savantă, slavonă bisericească). Din slavona literară a școlilor mănăstirești, expresia a trecut în limbile populare ale țărilor ortodoxe în care limba bisericii, limba scrisă, era slavona, adică în rusă, bulgară, sârbă, iar în limba română sub forma unui decalc lingvistic. De altfel însăși forma slavonă la rândul ei e numai un decalc lingvistic după grec. ἀπὸ στόματος „par coeur, de mémoire, de bouche“³⁾.

Expresia e cunoscută pe întreg teritoriul dacoromân. La

¹⁾ S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I. Lateinisches Element, Heidelberg, 1905, p. 132, s. v. *rost*.

²⁾ A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, s. v. *rost*.

³⁾ După o comunicare verbală a colegului Șt. Bezdechi.

Nord și Vest de Carpați e singura locuțiune întrebuințată pentru a exprima ideea de „par coeur“. În schimb, la Est și Sud de Carpați, o concurează o altă expresie, tot de origine școlărească, creată tot în școalele grecești. E vorba de locuțiunea *pe din afară*. De data aceasta decalcul lingvistic a fost făcut direct după forma grecească ἀπ' ἔξω (popular ἀπ' ὄξω)¹⁾, fără a trece printr'o filieră străină. Ca în cazul altor elemente neogrecești, relativ recente (sec. XVIII, XIX), nici decalcul acesta lingvistic făcut după modelul unei locuțiuni neogrecești n'a trecut Carpații în Ardeal, Banat, etc., unde se întrebuințează exclusiv expresia mai veche *pe de rost, de rost*, etc., decalcată după slavonescul **НАИЗΟΥЕТЬ, ИЗЪ ОУЕТЬ**²⁾.

Ἀπὸ στόματος > **ИЗЪ ОУЕТЬ, НАИЗΟΥЕТЬ** > *de rost, pe de rost*, etc., e o foarte bună ilustrare a unității de civilizație a popoarelor care au stat sub influența Bizanțului.

A udi, a uidi „a rămânea“

Prin Sudul și Vestul Banatului, Vestul Olteniei și Valea Timocului sunt obișnuite formele *a udi, udesc* (pronunțate *a udz'î, udz'ésc*) și *a uidi, uidesc* cu înțelesul de „a rămânea“. Formele cu diftongul *ui-* sunt din Oltenia, Bulgaria și Craina Negotinului, iar cele cu *u-* sunt din Banat și Sârbia Orientală, la Est de Morava³⁾. Aspectul fonetic și răspândirea geografică a acestor forme ne îndreaptă spre graiurile slave meridionale, bulgare și sârbe, din regiunile amintite și din vecinătatea lor, de unde au fost împrumutate în graiurile românești din Sârbia, Bulgaria, Banat și Oltenia. Prin dicționarele sârbo-croate și bulgare n'am găsit însă nimic ce ar putea servi de etimon verbului bănațean și oltean. Aceasta nu însemnează însă că prin graiurile bulgare de Nord-Vest și cele sârbești de Nord-Est să nu se găsească un

¹⁾ Asupra acestor forme grecești mi-a atras atenția d-l H. Sarafidi.

²⁾ Expresia slavonă **ИЗЪ ОУЕТЬ** e dată și de Miklosich în *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, s. v. **оуета**.

³⁾ Candrea-Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească“*, s. v. *uidi*.

verb asemănător care a servit de prototip celui românesc. Se poate ca cercetările dialectale viitoare să-l descopere de acum înainte.

E totuși mai probabil că prototipul slav meridional al lui *widi*, *udi* a dispărut din graiurile vii actuale bulgare și sârbești. În trecut însă a existat cu siguranță și s'a păstrat mai mult timp numai în graiurile slave dispărute de tip slav meridional din Oltenia și Banat (în Bulgaria de Vest și Sârbia de Est graiurile românești par a fi fost importate relativ recent). Forma proto-slavă a acestui verb a trebuit să fie *uiti*, *uido*, *uideși* (de altfel aceasta e forma paleoslavă), iar înțelesul i-a fost acela de „a pleca, a scăpa“. Miklosich, în *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, îl traduce cu „evadere, elabi“. Verbul se întâlnește astăzi în rusă: *ujti*, *ujdu*, *ujdeš* „weg-, fortgehen, entgehen, entkommen“; poloneză: *ujść*, *ujde*, *ujdziesz* „entgehen, entfliehen“; cehă: *ujiti*, *ujdu*, *ujdeš*, *ujde* „échapper au danger“. Chiar și o limbă slavă de Sud l-a păstrat până astăzi, anume slovena, sub forma *uiti*, cu înțelesul de „a se duce, a scăpa“.

Forma *uiti*, *uido* e compusă din verbul *iti*, *ido* „a merge“ precedat de prefixul verbal *u-* care corespunde prefixelor verbale germane „weg-, fort-, ent-“.

De ce a dispărut acest verb din sârbo-croată și bulgară, pe când în celelalte limbi slave s'a păstrat?

În ce privește sârbo-croata, cauza dispariției lui *uiti* a fost omonimia, căci în această limbă, în urma trecerii lui *v* inițial la *u*, forma compusă din verbul *iti*, *ido* și prefixul verbal *vŭ-* (*vŭn-*) (prepoziția *vŭ* are sensul de „în“), verb având înțelesul de „a intra“, a devenit omonimă cu forma compusă din *iti*, *ido* plus prefixul verbal *u-*. „A intra“ se zice sârbește *ući*, *ugjem*, *ugješ¹⁾*, dintr'un mai vechiu **ujti*, **ujdem*, **ujdeš*. La fel a trebuit să fie în sârbo-croată și forma verbului care a însemnat „a pleca, a scăpa“. Pentru evitarea omonimiei supărătoare, s'a recurs la formele *izbeći*, *umaci*, *uprcati*, *uteći* pentru sensul de „a

¹⁾ În lucrări științifice, cecece în ortografia obișnuită e notat *gj* sau mai des *dj*, e redat printr'un *d* tăiat, inexistent în unele tipografii românești.

scăpa“, în care prefixul verbal e, cu excepția lui *izbēci*, același, *u-*, iar verbul *iti*, *ido* a fost înlocuit prin alte verbe cu înțeles asemănător. Graiul din care a fost împrumutată forma din Banat și Sârbia *a udz'i* prezenta metateza caracteristică sârbo-croaței (**ujdc > *udje > *ugje*). E probabil că în acest graiu nu exista încă omonimia supărătoare „a intra, a scăpa“, iar *v* inițial încă nu trecuse la *u*.

Redarea lui *gj* sârbo-croat, în graiurile românești din Banat și Sârbia, prin *dz'* sau *d* e obișnuită (cf. *gragja* > rom. băn. *grádz'e* „lemn de clădit“). Forma *a udi*, *udesc* e un hiperurbanism creat de cărturari după analogia lui *a logodz'i : a logodi*¹⁾.

De ce a dispărut în graiurile bulgărești atât *uiti*, *uido* „a pleca, a scăpa“, cât și **vūiti*, **vūido* „a intra“? După analogia lui *do-ido > (da) dojda* „să viu“, forma modernă bulgară a lui *uido* ar trebui să fie *(da)*ujda* „să scap“. (Acesta este etimonul lui *a uidi* din graiurile românești din Oltenia, Bulgaria de Nord-Vest și Craina Negotinului²⁾). O formă mai veche *(da)*vūida* „să intru“, presupunând o pronunțare mult-puțin bilabială a lui *v* obișnuită în graiurile bulgărești, ar fi trebuit să ajungă aproape omonimă cu *(da)*ujda* „să scap“. Printr'un „tratament terapeutic complet“, cum a zis Gilliéron, amândouă verbele au fost înlocuite. Pentru „a scăpa“ se zice *utekvam*, *uběgvam* (prefixul verbal e același (*u-*), iar pentru „a intra“ se zice *vlazjam*, *vlizam*, *vlězvam*.

Trecerea dela sensul de „a scăpa“ la acela de „a rămânea“ a verbului *a uidi*, *a udz'i* s'a făcut pe teren românesc. Sensul de „a

¹⁾ Dicționarul Academiei Române scrie *grade*, *gradie* pentru *gradz'e*, *gradz'ie*. Evident și acestea sunt forme reconstruite după același procedeu.

²⁾ Ținând seamă că forma *da dojda* „să viu“ apare și sub forma *da doda*, cu dispariția lui *iot* dinaintea lui *d*, ne putem închipui existența unui *da *uda*, *da *udeš* „să scap“ din care am fi avut românește *a udi*, devenit în Banat *a udz'i*. În cazul acesta *a uidi* și *a udi* ar fi din două graiuri bulgărești, în întâiul s'a zis *da dojda*, *da *ujda*, în al doilea *da doda*, *da *uda*. Mi se pare totuși, din motive de geografie lingvistică, că *a udi*, recte *a udz'i*, e dintr'un graiu sârbo-croat.

rămânea“ s'a dezvoltat din expresii ca următoarea: (Am avut zece ^{oi}. Șapte mi-a mâncat lupul și) *au uidi* (numai trei).

Ca în cazul lui *tigvă* : *ticfă*¹⁾, și aici aspectul fonetic al elementului slav și geografia lingvistică ne fac să admitem două căi de împrumuturi slave: una bulgară și una sârbească. În realitate *a uidi* are o arie situată mai la răsărit decât aceea a lui *a udz'i*; întâia e în contact cu teritoriul limbii bulgare, iar a doua cu acela al limbii sârbești.

Sufixul *-ui* al verbelor de origine maghiară

Profesorul Sextil Pușcariu, în DR, VI (1929—1930), p. 520—524 și *La Transylvanie*, București, 1938, p. 42, susține că verbele de origine maghiară de tipul lui *bănu*, *bântui*, *cheltui* au intrat în limba română prin mijlocire slavă. Slavii din Ardeal au împrumutat o seamă de verbe dela Unguri adăugându-le sufixul *-ovati*, prez. *-ujø*, iar Românii le-au împrumutat la rândul lor dela Slavi, de ex. ung. *bântani* > sl. **bantovati*, **bantuju* > rom. *bântui*. Astfel de verbe de origine maghiară având sufixul *-ovati* există de altfel în limbile slave moderne, de ex. sârb. *bantovati*, *bantujem*, bulg. *bantuvam*, ucr. *bantuju*. La fel au existat verbe de tipul acesta și în slava din Ardeal înainte de dispariția populației slave din această provincie. Românii n'au ajuns dela început în contact direct cu populația maghiară așezată mai la Vest; între Românii din Ardeal și Ungurii de pe câmpia Tisei exista o zonă slavă. Numai după ce acești Slavi au fost asimilați și după ce Ungurii au început să se așeze, trecând dincolo de păduri, spre răsărit, în Ardeal, a început contactul direct dintre cele două popoare.

Mi se pare în afară de orice discuție că, într'o epocă al cărei sfârșit trebuie pus în secolul al XII-lea, când s'a întâmplat asimilarea completă a Slavilor din Ardeal (căci în sec. al XIII-lea documentele nu vorbesc despre o populație slavă în această regiune)²⁾, pe Românii așezați la munte îi separa de Ungurii care

¹⁾ DR., X, 35 sq.

ocupau câmpiile și basinurile mai largi o populație slavă (sau mai degrabă slavo-română) împinsă spre marginile șesurilor și basinurilor de populația maghiară care practica creșterea extensivă de vite obișnuită în stepe¹). E deci posibil în principiu ca unele elemente maghiare să fi intrat în limba română prin intermediul acestor Slavi.

Dar sufixul *-ui* al verbelor de origine maghiară poate fi explicat și altfel. Romanistul din Zagreb P. Skok, în *Slavia*, VIII (1929), 627, vede în înlocuirea terminațiunii infinitivului unguresc *-ni* prin *-ui* (<sl. *-uję*) dovada că Românii „s'au obișnuit complet cu modelul morfologiei slave“ înaintea contactului lor cu Ungurii²).

În limba română n'au putut intra, spune Skok, elemente maghiare prin intermediul slav, căci prin secolele IX-XII erau foarte puțini Slavi în regiunile de contact româno-maghiar³).

Mi se pare exagerat de a pretinde că întrebuintarea lui *-ui* denotă o „obișnuire completă“ cu modelul morfologiei slave. Verbele în *-ui* au doară o conjugare pe de-a'ntregul romanică, având toate terminațiunile de origine latină; *milui* se conjugă ca *înflori*. E adevărat că sufixul dinainte de terminațiune e de origine slavă, dar aceasta nu ține de morfologia propriu zisă, de conjugarea verbului.

O părere apropiată de cea a lui Skok a emis Reichenkron în *Ungarische Jahrbücher*, XX, 11: În Ardeal, în urma conviețuirii româno-slavo-maghiare, s'a născut la Români sentimentul că un verb slav sau maghiar poate fi românizat cu ajutorul sufixului *-ui*. În felul acesta au fost românizate mai târziu cu ajutorul sufixului *-ui*, verbele de origine maghiară și după ce Slavii au fost asimilați de Români și de Unguri.

Întrebuintarea sufixului slav *-ui* la verbele de origine maghiară trebuie socotită, după părerea mea, ca aparținând fenome-

¹) DR, X, 523; *Revue de Transylvanie*, X (1944), 81.

²) „Les Roumains qui viennent vers le Nord se sont déjà complètement habitués au modèle de la morphologie slave“.

³) „Aux IX-XII-e siècles il y a bien peu de Slaves dans ces contrées pour qu'on puisse admettre la pensée que les Roumains ont été le vocabulaire hongrois par l'intermédiaire slave“.

nelor pe care le-a semnalat A. Graur în *Désinences pour mots étrangers* (extras din *Bulletin Linguistique*, II — 1934). De ex. sârbo-croata a extras din aoristul verbelor grecești sufixul *-isati* pe care l-a întrebuițat la început la verbele de origine grecească, iar pe urmă și la verbe de altă origine, germană (*karaktèrisati*), turcă (*kurtâlisati*), etc. La fel în germană verbele noi de origine străină sunt formate cu sufixul *-icren*, extras din verbe împrumutate limbii franceze.

Prin urmare sufixul *-ui*, extras dintr'o mulțime de verbe de origine slavă, a devenit un *sufix pentru verbe străine*, deci și pentru verbele împrumutate dela Unguri¹⁾.

H final în elementele slave

În elementele de origine slavă *h* final e redat în diferitele graiuri românești prin *f*, *v* sau *y*. Astfel slavului *praxŭ* îi corespunde, după regiuni, *praf*, *prav* și *prey*. Repartizarea geografică, de altfel fără importanță pentru problema ce ne preocupă, a acestor forme se poate face ușor cu ajutorul Atlasului Linguistic Român. În linii mari, *v* se întâlnește prin Moldova și Transilvania, iar *y* prin Banat și Crișana.

Iată alte câteva exemple de *h* final slav: *vrŭxŭ* > *vârș*, *vârșv*, *vâr* (articulat *vârul*); *vraxŭ* > *vraf*, (*vrav*, *vrau*); *puxŭ* > *puf*; *zaduxŭ* > *zăduf*, (*zăduv*); *naduxŭ* > *năduf*, (*năduv*); *produxŭ*, *pređuxŭ* > *prodúf*, (*produv*), *preduf*; *duxŭ* > *duf*²⁾; *văzduxŭ* > *vășduf*, (*vășduv*)³⁾.

Trecerea aceasta a lui *h* final la *f* (*v*, *y*) se întâlnește și la alte elemente străine. Astfel un *vatah* mai vechiu, probabil de origine tătarească, a devenit *vâtaf*, (*vâtav*). De asemenea lui *Zi-*

¹⁾ Pe lângă această funcție, sufixul *-ui* o are și pe aceea de a forma verbe denominative dela substantive de orice origine, de ex. *lege*: *legiui*, *faptă*: *făptui*, *carne*: *cărnuî*, etc. Această funcție a luat naștere din sentimentul pe care îl au subiecții vorbitori că forme ca sl. *darovati* > rom. *dărui*, *nupastovati* > *năpăstui*, *săvētovati* > *sfătui*, etc. sunt derivate dela *dar*, *năpastă*, *sfat*, etc.

²⁾ Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, s. v. *duh*.

³⁾ *Ibid.*, s. v. *văzduh*.

lah ungueresc îi corespunde în graiul local *Zălag*¹⁾ și *Zălav*²⁾). Nu poate fi deci susținută părerea unora (de ex. Gustav Weigand) că elementele slave având *f* final în loc de *h* final au fost împrumutate cu *f* final din bulgară, deoarece în unele graiuri bulgărești e obișnuită trecerea *-h > -f*.

Cum se explică excepțiile la legea aceasta fonetică? În ce privește pe *duh* și *văzduh*, *h* final se datorește faptului că aceste două cuvinte sunt elemente cărturărești, împrumutate din slavona bisericească. Mai ales întâiul e un termen bisericesc (cf. *Duhul Sfânt*) foarte des auzit în cursul slujbei. Din cauza lipsei lui *h* final, și adeseori în general a lui *h* în orice poziție, în graiurile populare, *-h* în aceste elemente de origine „savantă“ e înlocuit prin cea mai apropiată consoană din punct de vedere acustic și articulatoriu, anume prin *c* sau *g*: *duc* (*Ducul Sfânt*), *văzduc*, *văzduc*.

Pentru *duh* am constatat în multe regiuni existența dubletului *duf*: *duh*, întâiul fiind un termen popular cu sensul de „emanație, gaz, vapori“ (de ex. *duful* care iese iarna din grămada de gunoiu), iar al doilea fiind de origine bisericească și însemnând „spirit“ (*Duhul Sfânt*), „demon“³⁾.

În textele vechi, forme ca *prah* (sec. XVI-XVII), *virh* (a. 1600), *zăduh* (sec. XVII) trebuie de asemenea considerate ca forme cărturărești: scriitorul a păstrat grafia slavonă pentru aceste cuvinte. E probabil că le și pronunța cu *h* final. De altfel pentru vremea aceea putem presupune că trecerea *-h > -f* nu s'a efectuat pretutindeni. De aceea îl găsim și pe *vătah* (sec. XVI-XVII) fără *-h* trecut la *-f*.

Aceeași explicație e valabilă și pentru forma *năduh*, întrebuințată de Anton Pann⁴⁾.

¹⁾ Forma greșită, întrebuințată de intelectuali, *Zălau*, se datorește analogiei toponimicelor atât de numeroase terminate în *-ău*.

²⁾ Prin apropierea *Zălăului* trece linia de izoglosă care desparte aria lui *-e* de cea a lui *-u*: *prav* // *prau* „praf“. În limba literară *Zălăul* ar trebui să aibă forma **Zălaf*.

³⁾ Tiktin, *op. cit.*, s. v. *duh*, semnalează forma *duf* cu înțelesul de „demon maritim“ la T. T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880, p. 89.

Rămân câteva forme populare răzlețe și rare ca *produh* (Mold.), *produc* (Banat), *preduc*, *zăduh* care pot fi explicate ca având fonetismul slav reîmprospătat prin împrumuturi mai recente din graiurile slave învecinate (e vorba de Moldova și Banat)¹). *Zăduh* popular dialectal — și alte forme populare asemănătoare cu *h* final, — poate fi deci considerat ca fiind rezultatul contaminării unui *zăduf* mai vechiu cu un *zaduh* slav, împrumutat recent dintr'un graiu slav oarecare (bulgar, ucrainean sau sârbesc).

Existența unui *h* la sfârșitul unui element din limba comună de origine slavă e prin urmare un indiciu că elementul respectiv e de origine savantă.

Leancă „alergătoare“

Dicționarul Academiei, după sugestia făcută de P. Skok în *Revue des Études Slaves*, III (1923), 71, compară forma ardelească *leancă* „alergătoare, unealtă pe care se pun mosoarele când se urzește pe pari“ cu sârbo-croat. *lijenka* „perche qui sert à étendre le linge“. P. Skok susține de altfel că forma românească a fost împrumutată din sârbo-croată.

Răspândirea geografică a lui *leancă* ne împiedecă însă să ne gândim la un împrumut sârbesc. Aria de răspândire a elementelor sârbești e Banatul cu regiunile învecinate din jud. Hunedoara și din Crișana. *Leancă* nu se găsește însă în Banat și nici în ținuturile vecine, ci numai în Transilvania, și anume în regiunile limitrofe cu Săcuimea. În cursul anchetei pentru ALR l-am întâlnit în satul Vânători (jud. Târnava-Mare), la granița ținutului locuit de Săcui.

Etimologia lui *leancă* este ung. *leányka* (jud. Trei-Scame)²), *lějanka* (jud. Odorhei), *lilánka* (Săcuime), *lijánka* (j. d. Nă-

¹) Pentru formele *preduc* și *zăduh* Tikfîn (și Damó) nu arată din ce regiune sunt.

²) În graiul unguresc din Covasna (jud. Trei-Scame), am notat forma *leányka*.

săud), *jánka* (comitatul Szabolcs). Sensul formelor ungurești este acela de „alergătoare“¹⁾.

Forma ungurească la rândul ei pare a fi tot de origine slavă. Etimonul trebuie să fie același ca al românescului *letcă* <bulg. *letka* „fusul sucalei“ (cf. s.-cr. *lětka* „id.“, sloven. *letka* „Spulradspindel“, ceh. *letka* „alles Fliegende“, pol. *lotka* „Schwungfeder“). Grupul *-tk-*, foarte rar în limba maghiară, a fost înlocuit cu *-nk-*²⁾. Forma **lenka* a fost apoi apropiată, prin etimologie populară, de diminutivul *leányka* „fetiță“.

E. PETROVICI

¹⁾ Iată definiția dată de Szinnyei, *Magyar Tájszótár*, s. v. *leányka*: az az állvány, a mely a fonalas csöveket tartja, mikor a fonalat a fonalvetőre fölvetik, „suport care ține mosoarele cu firele de tort când se urzesc firele pe urzoiu“.

²⁾ E în realitate o disimilare: ocluzivă surdă + ocluzivă surdă > ocluzivă sonoră nazală + ocluzivă surdă.